

PRIMA LISTĂ DE PLANTE ȘI ÎNCEPUTURILE TERMINOLOGIEI BOTANICE ROMÂNEȘTI

GH. CHIVU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

1. Studiul consacrat de Ion Coteanu, în 1942, „primei liste a numelor românești de plante”, apărut sub egida Societății Române de Linguistică¹, a făcut cunoscută lumii științifice cea dintâi încercare românească de ordonare a terminologiei botanice după criteriile stabilite de Carl von Linné. Urmând unor consemnări manuscrise și ele insuficient cercetate², lista alcătuită și tipărită în 1783 de către preotul calvin Benkő József³ dovedea o timpurie și extrem de rapidă apropiere a intelectualilor ce activau în spațiul românesc în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea de știința occidentală⁴.

Interesant pentru prioritatea în domeniu (nu a existat anterior o listă tipărită cu un conținut și o organizare similare) și pentru noutatea informației (înregistra nume românești de plante deloc sau foarte puțin cunoscute), textul publicat de József Benkő și editat în condiții foarte bune de Ion Coteanu oferea specialiștilor date extrem de utile pentru istoria și pentru varietatea dialectală a lexicului românesc. Iar informațiile erau

¹ I. Coteanu, *Prima listă a numelor românești de plante*, București, 1942.

² Lista de plante semnalată de Moses Gaster (în *Chrestomatie română*, I, Leipzig-București, 1891, p. 355-357), tipărită și studiată ulterior de Magdalena Georgescu („Cea mai veche listă cu nume românești de plante”, în *Limba română*, XXX, 1981, nr. 1, p. 13-21), urma cronologic unor foarte valoroase consemnări făcute în lucrări lexicografice, precum *Dictionarium Valachico-Latinum*, datorat unui intelectual anonim din Caransebeș, sau *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, amplul lexicon alcătuit de Teodor Corbea, dar toate numele de plante incluse în aceste două surse, receptate din perspectivă strict lexicografică, urmau alte criterii de înregistrare. Vezi pentru acestea și articolele noastre „Nume de plante în *Dictionarium Valachico-Latinum*”, în *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze*, I, București, 2010, p. 333-340; „Nume de plante în texte vechi românești”, în *Proceedings of. The Second International Conference on Onomastics „Name and Naming” Onomastics in Contemporary Public Space*, Cluj-Napoca, 2013, p. 1000-1015.

³ Benkő József, „Nomina vegetabilium”, în *Magyar Könyvház*, Pozsony, vol. II, 1783, p. 407-432.

⁴ Lucrările intitulate *Species plantarum*, respectiv *Genera plantarum*, din care este inspirată lista trilingvă intitulată *Nomina vegetabilium*, fuseseră publicate de Carl von Linné în 1753, respectiv în 1767.

cu atât mai valoroase cu cât consemnau și existența unor sinonimii, respectiv a unor nume diferite date aceluiași plante în zone distincte ale Transilvaniei (și chiar în Moldova).

Analiza întreprinsă în broșura tipărită în 1942 i-a arătat lui Ion Coteanu că József Benkő, teolog și botanist cu preocupări lingvistice, originar din Aita Mijlocie, parte a unei localități cu trecut cultural remarcabil situată în zona Brașovului⁵, a avut colaboratori prețioși și bine pregătiți. Se numărau printre aceștia Molnár Adany, cunoscut pentru cercetările făcute asupra florei din zona Munteniei și Transilvaniei, clujeanul Mauks Tobias, sau farmaciștii brașoveni Weisskircher, Lagendorf și Birk, intelectuali unguri sau sași originari din zone uneori îndepărtate de colțul sud-estic al Transilvaniei, faptul explicând deopotrivă variantele lexicale, dar și fonetismul unora dintre cuvintele românești înregistrate⁶.

Iar compararea inventarului lexical identificat în coloana românească a textului publicat de József Benkő cu lucrări întocmite sau tipărite după 1783 a argumentat opinia că „lista lui a fost cunoscută botaniștilor de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, care l-au consultat și copiat în lucrările lor”⁷.

Prin cercetări proprii, dar mai ales sintetizând constatările formulate de E. Pop⁸ și Al. Borza⁹, preocupați de istoria denumirilor românești de plante, Ion Coteanu a conchis că, prin reproduceri, prelucrări și compilații succesive, făcute în ordine cronologică de P. Sigerus¹⁰, Veszelski Antal¹¹, Gh. Șincai¹², de autorii, respectiv de revizorii *Lexiconului* budan¹³, text aflat în descendența dicționarului plurilingv întocmit de Samuil Micu¹⁴, de M. Fuss¹⁵ și apoi de Timotei Cipariu¹⁶, G. Barițiu¹⁷ sau Zach. C.

⁵ De aici erau originari Michael Ajtaj, autorul manualului intitulat *Grammatica Latina methodo nova & artificiosa* (Sibiu, 1744), utilizat foarte probabil ca model de către autorul anonim al primei gramatici a limbii române scrisă în limba latină (*Institutiones linguae Valachicae*, cca 1770), respectiv Georgius Nagy, căruia îi este datorată lucrarea *Elementa linguae Germanicae* (Viena, 1775), luată ca îndreptar de către Samuil Micu și Gh. Șincai pentru *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae* (Viena, 1780). Pentru cele două filiații vezi detalii la Ursu 2012: 27, respectiv, Chivu 2001: 34-40.

⁶ Coteanu 1942: 5-11.

⁷ Coteanu 1942: 6.

⁸ „Cei dintâi culegători ai numelor românești de plante”, în *Țara Bârsei*, Brașov, II, 1930, nr. 2, p. 164-174, nr. 3, p. 234-244.

⁹ „Primul dicționar de științe naturale românească: *Vocabularium pertinens ad tria Regnum Naturae* de Gh. Șincai”, în *Dacoromania*, V, 1929, p. 553-562.

¹⁰ „Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden Pflanzen”, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, II, 1791, fascicula 3 (anexă).

¹¹ *A növény plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény vagy-is fa-és fűszeres könyv*, Pest, 1798.

¹² *Vocabularium pertinens ad tria Regnum Naturae* (ms. rom. 482, Fondul Blaj, BAR Filiala Cluj-Napoca); vezi și Borza 1929: 553-562.

¹³ *Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*, Buda, 1825.

¹⁴ Este avută în vedere, desigur, includerea în *Lexiconul de la Buda* a dicționarului plurilingv, româno-latino-maghiaro-german, predat prin 1805 Tipografiei Universtății din Buda de

Panțu¹⁸, lista lui József Benkő a avut un loc și un rol important în lexicografia noastră botanică¹⁹.

2. Afirmațiile privind importanța și descendența primei liste cuprinzând nume românești de plante tipărită în anul 1783, formulate pe baza cercetărilor întreprinse în domeniu înainte de anul 1942²⁰ și acceptate ulterior de toți cei care au utilizat studiul lui Ion Coteanu, pun textul elaborat de József Benkő într-o poziție cu totul specială, transformându-l într-un izvor de prim rang pentru întreaga terminologie botanică românească modernă. Iar afirmata descendență a denumirilor botanice cuprinse în lexicoanele întocmite de Gh. Șincai, respectiv de Samuil Micu, denumiri pătrunse apoi, prin intermediul textului datorat ultimului învățat amintit, în *Lexiconul de la Buda*, transformă inventarul tipărit în 1783 în sursă aproape obligatorie pentru dicționarele românești importante de la începutul secolului al XIX-lea.

Sunt însă constatările bazate pe identitatea, respectiv pe similitudinea numelor date plantelor românești (ignorând, de regulă, corespondentul latinesc) în ultimele surse amintite, *Vocabularium pertinens ad tria Regnum Naturae*, respectiv *Lexicon românesco-latinesco-unguresco-nemțesc*, suficiente pentru a absolutiza rolul listei tipărite de József Benkő?

Organizarea alfabetică a termenilor botanici (după numele latinesc, respectiv românesc al plantelor), utilizată în lexicoanele amintite, iar nu cea bazată pe încadrarea în clase și specii (după modelul Linné), prezentă în lista din 1783, ridică un prim semn de întrebare. Iar consemnarea destul de rară a *Vocabularului* semnat de Gh. Șincai și a *Lexiconului* budan în notele altfel numeroase și laborioase care însoțesc, în studiul din 1942, transcrierea celor 620 de nume de plante înseriate de József Benkő²¹, pentru a semnala aici prezența aceluiași denumiri, nu pare nici ea să susțină concluzia sugerată de bibliografia utilizată de Ion Coteanu.

către Samuil Micu-Klein. Vezi și L. Gáldi, în Samuelis Klein, *Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapesta, 1944, p. 257.

¹⁵ „Alphabetarische Zusammenstellung der sächsischen, ungarischen, walachischen und deutschen Trivialnamen in Siebenbürgen wildwachsenden oder allgemein cultivierter Pflanzen”, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, III, Heft II, 1847.

¹⁶ „Vocabulariu de numele plantelor transilvane, românesc, latinesc (după sistemul lui Linné), nemțesc și ungueresc”, în *Organul luminărei*, Blaj, I, 1847, Suplement, p. 161-162, 167-168, 173-174, 185-186, 191.

¹⁷ *Căldindariu pentru poporul român*, Brașov, 1858, p. 25-35; 1859, p. 15-32.

¹⁸ *Plantele cunoscute de poporul român*, București, Casa Școalelor, 1929.

¹⁹ Coteanu 1942: 7.

²⁰ A se vedea în special Borza 1929: 553-562; *Idem* 1921: 825-836; *Idem* 1944: 118. Al. Borza a continuat de altfel cercetările, publicând studii precum „Numele românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea”, apărut în *Cercetări de lingvistică*, III, 1958, p. 199-218.

²¹ Vezi Coteanu 1942: 15-34.

Am procedat de aceea la o confruntare a listei editate în 1942 cu cele două lexicoane datorate reprezentanților Școlii Ardelene, ultimul, tipărit în 1825, fiind, de altfel, și primul nostru dicționar de tip explicativ, normativ și etimologic, cu rol important în promovarea și normarea românei literare moderne în etapele sale de început.

Oprindu-ne inițial la *Vocabularium pertinens ad tria Regnum Naturae*, manuscrisul alcătuit de Gheorghe Șincai între anii 1808 și 1810²², citat doar de câteva ori în notele studiului din 1942, constatăm că numărul coincidențelor cu numele românești consemnate în textul tipărit în anul 1783 este destul de mare. Selectez dintr-o listă foarte bogată, în ordinea articolelor din ediția lui Ion Coteanu, denumiri mai puțin cunoscute: *mălin negru, ventrilică, sporiș, șelie, lilie vână, crețișor, întorsel, atrațel, cuscrișo<r>, dârmoz, răcovină, spargă, bolundoriță, iarba codrului, verigar, briliancă, fiere de pământ, buciniș, plămână albă, năpraznic, cătușniță, fumu pământului, limba cerbului, strigoaie*. Coincidența sau doar apropierea formală a denumirilor românești mai sus selectate și chiar prezența unor perechi sinonimice (chiar dacă nu în aceeași succesiune) deopotrivă în lista lui József Benkő și în lexiconul lui Gheorghe Șincai (*atrațel – limba cânelui, briliancă – lumineată, cucută – buciniș, frânținelă – diptam, veronică – ventrilică*) nu este însoțită însă totdeauna de o aceeași denumire latinească sau de același nume românesc (vezi între altele *solanum tuberosum*, glosat la Benkő prin *pitioci*, iar la Șincai prin *meare și peare de pământ*), fapt surprinzător în condițiile în care iluministul transilvănean ar fi transcris, chiar prin intermediul lui P. Sigerus (cum susține Al. Borza²³), inventarul de termeni publicat în anul 1783. Iar ordonarea diferită a denumirilor botanice – în clase și specii, potrivit clasificării lui Carl von Linné, la József Benkő, respectiv în ordine strict alfabetică, după reguli lexicografice uzuale, în manuscrisul lui Gheorghe Șincai – ne îndeamnă să considerăm că cele două texte prelucrează independent un material lexical extras din surse ce nu trebuie puse obligatoriu în relație de filiație.

Lexiconul de la Buda este prima lucrare lexicografică românească în care denumirea științifică, selectată în mod cert din clasificarea dată de Carl von Linné, este menționată ca atare, devenind mijloc de indicare a semnificației unui nume de plantă. (După numele latinesc al plantei este notat printr-o abreviere culeasă cu litere italice chiar numele savantului suedez: *Linn.*) O confruntare a denumirilor românești cuprinse în lista lui József Benkő cu numele de plante existente în *Lexicon* arată o situație similară aceleia consemnate anterior. Multe nume sunt identice (a se vedea, spre exemplu, *alac, bobornic, buciniș, caprafoi, castană de lac, nucă de lac*), dar se constată și diferențe, nu o dată importante, constând fie în înregistrarea unor fonetisme sau variante lexicale diferite (*auriculă, brilioancă, cătușnică*), fie în indicarea altor corespondente latinești (vezi *cafe, cicoare de iarnă, coada vacii*). Iar o confruntare a listei de nume românești de plante din *Dicționarul român-latin* al lui Samuil Micu, integrate prin prelucrare în

²² Borza 1929: 554.

²³ *Ibidem*.

Lexiconul de la Buda, cu inventarul terminologic cuprins în textul tipărit în 1783 arată mari diferențe numerice²⁴.

Întrebarea formulată aparent în treacăt de către Ion Coteanu în primul său studiu științific, pornind de la diferențele constatate între lista lui József Benkő, pe de o parte, manuscrisul lui Gheorghe Șincai și *Lexiconul Budan*, pe de alta ("Am putea oare conchide că niciunul dintre autorii mai sus citați n-a dat material dicționarului?"²⁵), trebuie, credem, să primescă alt răspuns decât cel formulat în 1942 ("Se pare că trebuie să admitem mai de grabă că a jucat un rol important spiritul critic al colaboratorului însărcinat cu adunarea acestui material – din *Lexiconul budan, n. n., G. C. –*, el având latitudinea să aleagă cuvântul cel mai potrivit."²⁶)

Cele două lexicoane românești alcătuite la începutul veacului al XIX-lea, *Vocabularium pertinens ad tria Regnum Naturae* și *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* imprimat la Buda, în 1825, nu descind cu necesitate din lista tipărită în 1783 de învățatul maghiar József Benkő, ele reflectând, în opinia noastră, în mod independent și în manieră distinctă noua direcție creată în știința botanică europeană de clasificarea propusă de Carl von Linné.

3. Perioada de tranziție spre româna literară modernă, plasată în deceniile de cumpănă dintre veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, este astfel marcată de coexistența modalității științifice de notare a numelor de plante, propusă de Carl von Linné, ilustrată de lista tipărită de József Benkő în 1783, cu o modalitate intermediară, constând în consemnarea termenilor botanici în cadrul unor lucrări organizate alfabetic, numele științific latinesc devenind uneori chiar mijloc de indicare a semnificației.

Iar textele ilustrative pentru aceste două direcții nu trebuie puse obligatoriu în relație de filiație.

SURSE

G. Barițiu, *Călindariu pentru poporul român*, Brașov, 1858, p. 25-35; 1859, p. 15-32.

József Benkő, „Nomina vegetabilium”, în *Magyar Könyvház*, Pozsony, vol. II, 1783, p. 407-432.

T. Cipariu, „Vocabulariu de numele plantelor transilvane, românesc, latinesc (după sistema lui Linné), nemțesc și unguresc”, în *Organul luminărei*, Blaj, I, 1847, Suplement, p. 161-162, 167-168, 173-174, 185-186, 191.

M. Fuss, „Alphabetarische Zusammenstellung der sächsischen, ungarischen, walachischen und deutschen Trivialnamen in Siebenbürgen wildwachsenden oder allgemein cultivierter Pflanzen”, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, III, Heft II, 1847.

L. Gáldi (editor), Samuelis Klein, *Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapest, Erdélyi Tudományos Intezét, 1944.

Moses Gaster, *Chrestomatie română*, I, Leipzig-București, 1891, p. p. 355-357.

²⁴ Confruntarea a fost facilitată de ediția dată de L. Gáldi în Samuelis Klein, *Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapest, 1944.

²⁵ Coteanu 1942: 6-7.

²⁶ *Ibidem*, p. 7.

- Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, București, Casa Școalelor, 1929.
- P. Sigerus, „Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden Pflanzen”, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, II, 1791, fascicula 3 (anexă).
- Veszelski Antal, *A növény plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény vagy-is fa-és fűszeres könyv*, Pest, Trattner Mátyas, 1798.

BIBLIOGRAFIE

- Borza, Al., 1929, „Primul dicționar de științe naturale românesc: *Vocabularium pertinens ad tria Regnum Naturae* de Gh. Șincai”, în *Dacoromania*, V, p. 553-562.
- Borza, Al., 1921, „Prima istorie naturală românească, *Istoria naturei sau a firei* de Gh. Șincai”, în *Transilvania*, LI, 1921, nr. 10-12, p. 825-836.
- Borza, Al., 1944, „Cele dintâi publicații botanice străine cu numiri de plante românești”, în *Buletinul Grădinii Botanice și al Muzeului botanic de la Universitatea din Cluj la Timișoara*, XXIV, nr. 1-2, p. 118-131.
- Borza, Al., 1958, „Numiri românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea”, în *Cercetări de lingvistică*, III, p. 199-218.
- Chivu, Gh., 2001, *Institutiones linguae Valachicae*, București, Editura Academiei Române.
- Chivu, Gh., 2010, „Nume de plante în *Dictionarium valachico-latinum*”, în *Limba română. Controverse, delimitări, noi ipoteze*, I, Editura Universității din București, 2010, p. 333-340.
- Chivu, Gh., 2013, „Nume de plante în texte vechi românești”, în *Proceedings of The Second International Conference on Onomastics „Name and Naming” Onomastics in Contemporary Public Space*, Editura Mega, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, p. 1000-1015.
- Coteanu, I., 1942, *Prima listă a numelor românești de plante*, București, Institutul de Lingvistică Română.
- Georgescu, Magdalena, 1981, „Cea mai veche listă cu nume românești de plante”, în *Limba română*, XXX, nr. 1, p. 13-21.
- Pop, E., 1930, „Cei dintâi culegători ai numelor românești de plante”, în *Țara Bârsei*, Brașov, II, 1930, nr. 2, p. 164-174, nr. 3, p. 234-244.
- Ursu, N.A., 2012, „Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai”, în *Alte contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Cronica, p. 11-27.